

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МИКОЛАЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Засновано у 1999 р.

№ 1 (52)
лютий 2016

Внесено до Переліку фахових видань України
галузі «Педагогічні науки»
(наказ МОН України від 29.12.2014 р. № 1528)

Миколаїв
МНУ імені В. О. Сухомлинського
2016

Liliia DMYTRUK
Vinnytsia

THE FEATURES OF UKRAINIAN SPEECH ETIQUETTE

The article discusses the concept of «etiquette», the «spoken etiquette», the «Ukrainian speech etiquette»; analyzes the most common forms of speech etiquette of Ukrainian (address, greeting, farewell), the rules of their usage; makes a historical comment regards to the origin and functioning of separate forms of speech etiquette.

Key words: etiquette, etiquette Ukrainian speech, address, greeting, farewell, thanks.

Лилия ДМИТРУК
г. Винница

ОСОБЕННОСТИ УКРАИНСКОГО РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА

В статье рассматривается понятие «этикет», «речевой этикет», «украинский речевой этикет»; проанализированы основные формы речевого этикета украинцев (обращение, приветствие, прощание), правила их использования; дан исторический комментарий относительно возникновения и функционирования отдельных форм речевого этикета.

Ключевые слова: этикет, украинский речевой этикет, обращение, приветствие, прощание, благодарность.

Стаття надійшла до редколегії 01.02.2016

УДК 376.36+800.6:373

Катерина ЗЕЛІНСЬКА-ЛЮБЧЕНКО

м. Суми
kartinka-muza@ukr.net

ФІЗІОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлено питання дослідження фізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності; обґрунтовано необхідність розгляду даної проблеми у ракурсі корекційної педагогіки. У ході викладу матеріалу статті подано аналіз наукових розвідок питань мовленнєвої діяльності з позицій фізіології, нейрофізіології, нейробіології, корекційної педагогіки; подано відомості дослідження фізіологічних аспектів у процесі онто- та дизонтогенезу мовлення. У статті розглянуто патофізіологічну структуру мовленнєвих порушень; висвітлено мультифункціональні зв'язки мовлення та мозкових систем.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, фізіологічні механізми, мозкова діяльність, онтогенез, дизонтогенез, мовленнєві центри, сприймання мовлення.

Серед причин, які призводять до порушень мовленнєвої діяльності, окремо визначаються фізіологічні. Серед них виділяють функціональну незрілість або патологію мозкових структур, внаслідок яких спостерігається недостатня сформованість або компенсаторна зміна функціональних систем (Н. Бехтерева, Ю. Мікадзе, Н. Чурсіна та ін.).

Основою спеціального корекційно-логопедичного впливу на дитину з порушеннями мовлення є корекція її вад з урахуванням нейрофізіологічних, нейробіологічних та нейропсихологічних процесів, структури дефекту, особливостей розвитку тощо. Недостатній обсяг знань про причини, механізми й основні синдроми несформованості вищих психічних функцій знижує ефективність корекційної роботи через орієнтацію, головним

чином, на усунення мовленнєвої симптоматики без урахування системного характеру проявів.

Дослідження особливостей формування вищих психічних функцій у дітей, в тому числі мовлення, входять до сфери широкого кола фахівців: лікарів, педагогів, психологів, фізіологів та ін. (Т. Ахутіна, С. Белічева, Т. Власова, Н. Заваденко, В. Ковшиков, О. Корнєв, В. Лубовський, В. Лукашук, О. Мастюкова, І. Марковська, Ю. Мікадзе, М. Певзнер, Н. Полонська, Ц. Сімерницька, Т. Фотекова, Л. Яблокова та ін.). Проблема мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку в контексті нейрофізіологічних механізмів організації мовленнєвих функцій розглядається в роботах В. Єремєєва, Т. Лоскутова, В. Лукашука, А. Ольшаннікова, Є. Фат'янова, Т. Хризман та ін.

Проблемі фізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності у корекційній педагогіці присвячені дослідження В. Ковшикова, В. Лебединського, О. Мастюкової, С. Мухіна, І. Самойлової, Н. Трауготт та ін.).

Розуміння нейрофізіологічних механізмів організації мовленнєвої діяльності у дітей із мовленнєвими порушеннями є обов'язковою умовою розробки та впровадження ефективних методів логопедичної корекції.

Метою статті є висвітлення фізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності на основі аналізу наукових літературних джерел.

Мовленнєва діяльність – це процес використання людиною мови для спілкування. Не всяка діяльність, що використовує мову, є мовленнєвою діяльністю; так, за допомогою мови можна організовувати запам'ятовування або вирішувати складні розумові завдання. Та й у тих випадках, коли мова використовується для спілкування, мета цього спілкування часто безпосередньо підпорядкована якийсь іншій, не мовленнєвій меті: спілкування входить в іншу діяльність на правах психологічної дії. Тут правильніше говорити не про мовленнєву діяльність, а про мовленнєві дії, що входять до складу більш складної цілісної діяльності, наприклад навчальної чи трудової. Таким чином, мова – засіб або знаряддя спілкування, а мовленнєва діяльність (мовленнєва дія) – сам процес спілкування [3, 44].

Як відомо, в основі мовлення лежить ланцюг тісно пов'язаних між собою умовних рефлексів, для аналізу яких необхідно розібрати всі ланки, починаючи від периферичних рецепторів і до кори мозку, і від кори мозку до периферичних ефektorів, тобто дихальних м'язів, м'язів гортані й артикуляційних м'язів. Знання функції одних та інших дає можливість у кожному окремому випадку безпомилково визначити місце та характер ураження мовленнєвого апарату, обрати найбільш ефективний спосіб корекції та метод відновлення мовлення [3].

Мовлення виникає у результаті координації та об'єднання окремих функцій. Більш глибоке вивчення питань, пов'язаних із патофізіологією мовлення стало можливим завдяки розвитку електроніки, електроакустики, а

також отоневрології. Нейрофізіологія та нейрохірургія – науки, які є тісно пов'язаними між собою та доповнюють одна одну; обидві ці науки займаються вивченням мовленнєвої функції за ураження певних центрів нервової системи, причому перша – шляхом штучного руйнування цих центрів під час експериментів, а друга – спостерігаючи за наслідками руйнування певних відділів центральної нервової системи болючим процесом, результатами видалення ділянок нервової системи під час операції або ж порушеннями, що виникають унаслідок розвитку рубцевих змін у ній.

Відомості, якими володіє нейрофізіологія та нейрохірургія, є основою для розвитку фоніатрії та логопедії. Однак, фоніатрія та логопедія не обмежуються лише дослідженням актуальної функції патологічно зміненого мовленнєвого апарату, а намагаються знайти способи відновлення порушеної функції.

Порівняння результатів окремих етапів лікування з метою відновлення функції в ряді випадків допомагає з'ясувати характер захворювання та його локалізацію. Якщо місце знаходження патологічного вогнища в мозку точно визначено, то обстеження хворого, аналіз порушень мовлення, дослідження звукосприймання, слухової та словесної пам'яті, загальної орієнтації, а також рухових функцій збільшує запас знань про функціональну організацію людського мозку.

Не можна представляти всяку мовленнєву діяльність як реалізацію одних і тих же фізіологічних механізмів. Насправді мовленнєва діяльність може забезпечуватися принципово різними механізмами; це залежить від конкретного змісту та цілеспрямованості певної дії.

Породження або сприймання мовлення може відбуватися за законами найпростішої рефлекторної діяльності, а мовленнєві стимули (подразники) – бути першосигнальними подразниками. Наприклад, коли людина чує голосно назване кимось своє ім'я, вона автоматично обертається [1].

Однак такого роду ситуації не типові для мовленнєвої діяльності. Набагато більш часті випадки, коли при породженні та сприйманні мовлення ми оперуємо словами як «сигналами сигналів» (І. Павлов), тобто виробляємо

несвідомий (або свідомий) вибір і ототожнення цих слів на основі їх значення. Цей складний процес здійснюється в корі великих півкуль, і, як це очевидно, для різних мовленнєвих явищ (розуміння слів, словосполучень, називання предметів тощо) повинні бути визначені якісь фізіологічні кореляти, тобто відповідні механізми мозкової діяльності.

Більше ста п'ятидесяти років тому (1861) П. Брока відкрив, що під час ураження певної ділянки кори (задня третина нижньої лобової звивини лівої півкулі) у хворих з'являються порушення мовленнєвої артикуляції (вимови). Брока зробив висновок, що ця ділянка є «центром моторних образів слів», які локалізуються саме в даній області мозку. Трохи пізніше (1874) К. Верніке, описавши випадок порушення розуміння мовлення під час ураження задньої третини верхньої скроневої звивини лівої півкулі, довів, що в цій ділянці кори локалізуються «сенсорні образи слів». Ці дослідження породили цілий ряд аналогічних робіт, в результаті яких всі психічні функції, пов'язані з мовленням, були «розподілені» між певними ділянками кори [4, 4].

Мовлення, як складна функціональна система, має динамічну локалізацію. Це свідчить про залучення до мовленнєвої діяльності різних структур мозку. У дослідженнях О. Ткаченко висвітлюється залежність мовленнєвих здібностей від мозкової організації мовленнєвої діяльності, а саме від різного типу домінування півкуль.

У науковій літературі поширеною є точка зору щодо функціональної асиметрії півкуль мозку, яка представляє важливу ознаку психіки людини. Незважаючи на те, що ліва півкуля є домінантною під час здійснення мовленнєвої функції, права півкуля при цьому також виконує деякі функції. Обсяг її участі у мовленнєвій діяльності залежить від етапу мовленнєвого онтогенезу та індивідуальних особливостей мозкової організації психіки. На ранніх етапах онтогенезу відбувається пристосування до оволодіння індивідуальними образами й символами (невербальними чуттєвими еквівалентами вербальних знаків) [1, 79].

Формування мозкової організації психічних процесів в онтогенезі відбувається від стовбурових і підкіркових утворень до кори

головного мозку (знизу вгору), від правої до лівої півкулі мозку (справа наліво), від задніх відділів мозку до передніх (ззаду наперед). Центральні нейрони й нейронні сітки утворюють підсистему. Вихідна інформація центральних систем спрямовується до різноманітних структур. У процесі мовлення всі м'язи живота, грудної клітки, гортані та ший діють спільно та скоординовано, виконуючи при цьому складну маніпуляцію струменя повітря, що йде з легенів. Пов'язані з вокалізацією мотонейрони, утворюють смугу складної форми, яка тягнеться від середнього до нижніх грудних рівнів спинного мозку. Довільний контроль над множиною мотонейронів здійснюється за допомогою низхідних волокон кортикоспинального тракту. Вони виходять із тих зон моторної кори, які відповідають проекціям обличчя, ший, тулуба. Таким чином, проміжний рівень рухової ієрархії розташований у моторній корі. Найвищий рівень мовленнєвого контролю в людини включає зону Брока (Г. Шеперд) [6, 48].

Для здійснення ефективної логопедичної корекції на кожному з етапів психічного розвитку дитини необхідно враховувати потенційну готовність відповідного комплексу мозкових утворень. Дослідження процесів, які відбуваються в мозку та мовленнєвому апараті під час сприймання та продукування мовлення, дозволяють пояснити проблеми онтогенезу та дизонтогенезу мовленнєвої діяльності з позицій нейрофізіологічного та нейробіологічного підходів.

Д. Джексоном (1835–1911) висунув ідею «вертикальної» організації психічних функцій. Автор вважав, що кожна функція, здійснена нервовою системою, забезпечується не обмеженою групою клітин, а складною ієрархією рівнів фізіологічної організації нервової системи [2, 31].

На думку М. Жинкіна, перш ніж побудувати вислів, людина за допомогою особливого коду (уявлень, образів і схем) будує його слову основу (кістяк). Потім за допомогою групи механізмів, переходить від плану (програми) до граматичної (синтаксичної) структури речення (граматичне прогнозування синтаксичної конструкції; запам'ятовування, зберігання та реалізацію граматич-

них характеристик слів; перехід від одного типу конструкції до іншого (трансформації), перетворення елементів програми в граматичні конструкції тощо). Далі забезпечує пошук потрібного слова за семантичними та звуковим ознаками, відбирає звуки мовлення та переходить від моторної програми до її «заповнення» звуками.

Спостереження у галузі неврології та нейрохірургії на думку М. Фішмана дозволяють вважати, що мовленнєва функція широко розподілена у мозку, а мовленнєві структури у значній мірі є поліфункціональними. У розподілі мовленнєвих функцій беруть участь також різні підкіркові утворення. Вся поверхня кори може розглядатися як проєкційне поле таламічного рівня (О. Батуєв). Кора великих півкуль і таламус – єдиний структурно-функціональний комплекс. Про це свідчать дані про порушення мовлення при ураженні базальних гангліїв і таламуса, а також зміни мовлення під час електричної стимуляції різних підкіркових структур (Т. Rasmussen, В. Milner; W. Penfield, L. Roberts) [4, 5].

Отже, цілком очевидно, що внутрішньочеребна патологія призводить до дифузного ураження речовини мозку. Родові черепно-мозкові травми та асфіксії новонароджених викликають більш локальні порушення. При ураженні різних ділянок кори головного мозку, поруч із мовленнєвими порушеннями, у дітей відмічаються й немовленнєві порушення, які проявляються у недорозвитку як відносно елементарних, так і складних психічних процесів, пов'язаних із організацією та розвитком мовленнєвої системи [1, 71].

Проведені дослідження дозволяють пояснити мультифункціональні зв'язки мовлення та її вразливість під час порушень інших сис-

тем мозку. Інколи мовленнєві порушення проявляються під час ураження областей мозку, віддалених від відомих мовленнєвих центрів. Це пояснюється поширенням гіперперфузії та гіпометаболізму із ушкоджених областей у навколишні та зміною активності в областях, віддалених від самої ділянки ураження. Отримано відомості щодо порушення мовленнєвих функцій під час ураження домінуючої (правої) півкулі. Всі наведені факти є застереженням щодо спрощеного розуміння патогенезу мовленнєвих порушень у дітей, а тим більше пояснення їх появи внаслідок ушкодження класичних центрів мовлення [5, 4].

Отже, розуміння логопедом нейрофізіологічних, нейробіологічних процесів, які відбуваються в мозку та мовленнєвому апараті, дозволятимуть передбачати динаміку розвитку мовленнєвої діяльності та ефективність логопедичної роботи з дітьми, які мають мовленнєві порушення.

Список використаних джерел

1. Визель Т. Г. Основы нейропсихологии: учеб. для студентов вузов / Т. Г. Визель. – М.: АСТ-Астрель, 2005. – 384 с.
2. Савінова Н. В. Теорія і практика корекції мовленнєвої діяльності дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення [рукопис]: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.03 / Н. В. Савінова; наук. консультант М. К. Шеремет; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2013. – 622 с.
3. Расстройства речи у детей и подростков / под ред. С. С. Ляпидевского. – М., 1969. – 288 с.
4. Фишман М. Н. Мозговые механизмы, обуславливающие отклонения в речевом развитии у детей / М. Н. Фишман // Дефектология – 2001. – № 3. – С. 3–9.
5. Харченко Е. П. Ранние этапы развития и нарушения языка / Е. П. Харченко, М. Н. Клименко // Дошкольная педагогика. – 2007. – № 2. – С. 4–7.
6. Шеперд Г. Нейробиология: В 2-х т. / Г. Шеперд; пер. с англ. – М.: Мир, 1987. – Т. 1. – 368 с.

Kateryna ZIELINSKA-LUBCHENCO
Sumy

PHYSIOLOGICAL MECHANISMS OF SPEECH ACTIVITY

The research of physiological mechanisms of speech activity; the necessity of consideration of this problem from the positions of correctional pedagogy are highlighted in the article. During the presentation of the material the scientific research issues of speech activity from the standpoint of physiology, neuropsychology, neuroscience, special pedagogy; the findings of the study of the physiological aspects in the process of speech onto- and dysontogenesis are analyzed in the article. The pathophysiological structure of speech disorders are described in the article; multifunctional speech communication and brain systems are illuminated.

Key words: speech activity, physiological mechanisms, brain activity, ontogenesis and dysontogenesis, the speech centres, speech perception.

Екатерина ЗЕЛИНСКАЯ-ЛЮБЧЕНКО
г. Сумы

ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье освещены вопросы исследования физиологических механизмов речевой деятельности; обоснована необходимость рассмотрения данной проблемы в ракурсе коррекционной педагогики. В ходе изложения материала статьи представлен анализ научных исследований по речевой деятельности с позиций физиологии, нейрофизиологии, нейробиологии, коррекционной педагогики; подаются сведения исследований физиологических аспектов в процессе онто- и дизонтогенеза речи. В статье рассмотрена патофизиологическая структура речевых нарушений; освещены мультифункциональные связи речи и мозговых систем.

Ключевые слова: речевая деятельность, физиологические механизмы, мозговая деятельность, онтогенез, дизонтогенез, речевые центры, восприятия речи.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016

УДК 378:37.013

Леся КУЗЕМКО

м. Київ

l.kuzemko@kubg.edu.ua

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ВИХОВАТЕЛЯ ДНЗ ЯК ЗАПОРУКА ЙОГО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкрито проблему розвитку інформаційної культури як необхідної складової професійної діяльності вихователів дошкільних навчальних закладів. Висвітлено результати теоретичного дослідження сутності, структури інформаційної культури сучасних вихователів ДНЗ. Наведено результати практичного дослідження рівнів сформованості інформаційної культури вихователів ДНЗ за виділеними критеріями: мотиваційним, когнітивним, креативним, рефлексивним. Обґрунтовано педагогічні умови розвитку інформаційної культури вихователя ДНЗ та систему роботи з їхньої реалізації у вигляді взаємопов'язаних елементів: суб'єкти і об'єкти системи; фактори впливу та форми організації розвитку інформаційної культури вихователів ДНЗ.

Ключові слова: інформаційна культура вихователя, критерії сформованості, педагогічні умови, професійна діяльність, структура інформаційної культури.

Епоха інформатизації висуває нові вимоги до фахівців які змушені поєднувати професійну діяльність із навчанням, спонукає до використання різних навколишніх ресурсів для освіти і самоосвіти. Тому інформаційно-комунікаційні технології найбільш відповідають потребам сучасності, адже слугують засобом швидкого пошуку, обробки, передачі знань. Кожна людина, а педагог тим паче, для реалізації себе як професіонала повинна мати сформовану інформаційну культуру, бо саме вона є важливим фактором успішної професійної діяльності та захищеності людини в суспільстві.

Дошкільна освіта сьогодні також потребує активного використання інформаційно-комунікаційних технологій в управлінській, навчально-виховній, фінансовій діяльності дошкільних навчальних закладів. Інформаційна культура працівників дошкільних на-

вчальних закладів (ДНЗ) сприятиме повноцінній підготовці дітей до життя в інформаційному суспільстві. Це, у свою чергу, актуалізує дослідження структури інформаційної культури педагога та умов її розвитку для ефективної професійної діяльності.

Аналіз теоретичних джерел доводить, що багатьма ученими розкривався педагогічний потенціал інформаційних технологій (Б. Гершунський, Р. Гуревич, М. Жалдак, М. Кадемія, Г. Селевко, В. Хуторський та ін.), досліджувалась проблема формування інформаційної культури особистості (Ю. Вобленко, Н. Джинчарадзе, О. Матвієнко, А. Ясінський та ін.). Проблема формування інформаційної культури педагогів розкривалася в дослідженнях О. Значенко [5], Н. Волкової [2], І. Смірнкової [8], А. Столяревської [9] та ін. Разом із тим, аналіз освітнього процесу в ДНЗ свідчить про недостатню обізнаність педагогів із сучасними мож-